

Emigracja jako doświadczenie

Studium

na przykładzie migrantów powrotnych
do województwa śląskiego

Rafał Cekiera, Justyna Kijonka, Monika Żak

Emigracja jako doświadczenie
Studium
na przykładzie migrantów powrotnych
do województwa śląskiego

Recenzent
Dariusz Niedźwiedzki

Patronat honorowy

Polskie Towarzystwo
Socjologiczne
Oddział Katowicki

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1	
Migracje w ujęciu teoretycznym	15
1.1. Problemy teorii migracji	15
1.2. Migracje poakcesyjne – zjawisko i typologie	18
1.3. Modele migracyjne – przyciągania i wypychania	22
1.4. Sieci migracyjne i transnarodowość	25
1.5. Migracje powrotne	28
Rozdział 2	
Polscy reemigranci – przegląd badań	36
2.1. Główne nurty i problemy w badaniach nad migracjami powrotnymi	37
2.2. Reemigracje poakcesyjne	40
2.3. Reemigranci w perspektywie lokalnej – przypadek województwa śląskiego	49
2.4. Typologie migrantów poakcesyjnych	54
2.5. Perspektywy powrotu	56
Rozdział 3	
Metodologia prowadzonych badań	58
3.1. Zastosowane metody i narzędzia badawcze	60
3.2. Zasady doboru próby badawczej	62
3.3. Analiza materiału badawczego i jej ograniczenia	65
Rozdział 4	
<i>Homo Erasmus</i> – czyli rozwojowy aspekt migracji	68
4.1. Miejsce emigracji w biografii respondentów	70
4.2. Emigracyjna szkoła życia	74
4.2.1. Lekcja języka	75
4.2.2. Lekcja poczucia własnej wartości	76
4.2.3. Lekcja funkcjonowania w wielokulturowym społeczeństwie	78
4.2.4. Lekcja życzliwości i zaufania	80
4.2.5. Lekcja odmiennej temporalności	84
4.2.6. Lekcja innej kultury organizacji	86
4.2.7. Lekcja mobilności	90
4.2.8. Lekcja własnej kultury	92
4.2.9. Lekcja oikologiczna	94
4.3. <i>Mamy fajne doświadczenie życiowe</i> – czyli wnioski	96

Rozdział 5

Znaczenie pracy dla emigrantów – <i>homo oeconomicus</i>	100
5.1. <i>Pieniądze są ważne, ale...</i>	102
5.2. <i>Od pacybuta do cwaniaka...</i> – doświadczenie pracy na emigracji	109
5.3. Praca w systemie wartości migrantów	111

Rozdział 6

Sieci migracyjne – rodzina i znajomi	117
6.1. Udział rodziny i znajomych w procesie decyzyjnym migrantów	120
6.2. <i>W kościele dużo Polaków się spotykało...</i> Sieci migracyjne na emigracji	123
6.3. <i>Fejsbuki i inne...</i> Utrzymywanie relacji z rodziną i znajomymi w kraju pochodzenia	130

Rozdział 7

<i>Ludzie są różni</i> – czyli doświadczenie wielokulturowości	136
7.1. Wymiary identyfikowanych odmienności	138
7.2. <i>My jesteśmy tylko Polakami</i> – czyli poczucie marginalizacji	144
7.3. <i>Między swemi, w obcej ziemi</i> – czyli etniczny autoportret	145
7.4. <i>Różnorodność uczy ludzi</i> – stosunek do wielokulturowości	151
7.5. <i>To jest właśnie ciężkie pytanie</i> – Polska jako kraj imigracji	158
7.6. <i>Każdy równy, byle fajny</i> – podsumowanie	161

Rozdział 8

Poczucie sprawstwa i decyzyjności u reemigrantów	163
8.1. <i>To mój film...</i> Poczucie sprawstwa i decyzyjności w kontekście decyzji migracyjnych	165
8.2. <i>Byłem wszystkim...</i> Sytuacja zawodowa migrantów	173
8.3. <i>No shame, ziomeczku...</i> Wpływ migracji na poczucie sprawstwa i decyzyjności	178

Rozdział 9

<i>Welcome home</i> . Readaptacja jako wyzwanie	182
9.1. <i>Should I stay or should I go?</i> Decyzje powrotne migrantów	183
9.2. <i>Polska, mój kraj...</i> Powrót do kraju pochodzenia	186
9.3. <i>Czego mi najbardziej brakuje?</i> Refleksje readaptacyjne migrantów	192

Rozdział 10

Wygrani czy przegrani? Autoanaliza doświadczenia emigracyjnego – podsumowanie	210
10.1. Kto wyjechał, kto wrócił?	211
10.1.1. Czynniki ekonomiczne – spełnieni ludzie drogi czy nienasyceń i wycofani?	212
10.1.2. Rozwój osobisty – podejmujący wyzwania obywatele świata?	214
10.1.3. Edukacja – aktywni kreatorzy?	215
10.1.4. Rodzina – zaadaptowani ludzie dwóch światów?	216
10.1.5. Wyjazd – plan czy spontan?	217
10.1.6. Jeżeli jechać, to nie indywidualnie	218

10.2. Bilans zysków, bilans strat	219
10.2.1. Rozwój osobisty – samodzielność i nowe doświadczenia	220
10.2.2. Język – poszerzanie granic własnego świata	221
10.2.3. Praca i finanse – rachunek musi się zgadzać	222
10.2.4. Życie prywatne – rodzina, ach rodzina.....	224
10.3. Z tarczą czy na tarczy?	226
Bibliografia	228
Streszczenie	243
Summary	245

Wstęp

Z wielu powodów pierwsze lata po wejściu Polski do Unii Europejskiej możemy nazwać „złotą dekadą polskiej mobilności”. Stopniowe otwieranie rynków pracy państw zachodnich, swoboda poruszania się po Europie, szybko rozwijająca się siatka tanich połączeń lotniczych czy w końcu dynamiczny rozwój środków komunikacji internetowej – wszystko to wydatnie sprzyjało decyzjom emigracyjnym. Stymulowały je w znaczący sposób także polskie realia gospodarcze – w tym wysoki poziom bezrobocia, zwłaszcza wśród osób młodych, na progu naszej unijnej akcesji. I w końcu niebagatelny wpływ na nowe warunki migrowania miała otwartość i przychylność względem przybywających z Polski tuż po 2004 roku, szczególnie w Wielkiej Brytanii i Irlandii. Niewiele będzie przesady w stwierdzeniu, że w pierwszych latach członkostwa Polski w Unii Europejskiej – trawestując określenie Cezarego Wodzińskiego – trakty polskich emigracyjnych kierunków ułane były „dywanami gościnności” (Wodziński, 2015: 95).

Konsekwencją tego stanu był nie tylko gwałtowny wzrost populacji osób, wybierających – na dłuższy, krótszy lub pozbawiony temporalnej limitacji okres – pobyt poza granicami Polski. Skutkiem okazała się także transformacja samego społecznego rozumienia emigracji i nadawanych jej znaczeń. Wyjazd do pracy za granicę stał się jedną z kolejnych opcji, które można (czy wręcz należy) wziąć pod uwagę, gdy projektuje się własną ścieżkę zawodową. Migracje zagraniczne stały się także istotnym elementem medialnego dyskursu. W jego ramach niejednokrotnie – na podstawie konkretnych migracyjnych historii – tworzono narrację, wedle której zaciera się znaczenie fizycznego miejsca pobytu i wykonywanej pracy. Wyjazdy zagraniczne miały się niewiele różnić od migracji wewnętrznych. Pozorna bezproblemowość współczesnego migrowania stała się dominującym paradygmatem w pierwszych latach po akcesji.

Nie sposób zaprzeczyć doniosłości znaczenia migracji dla polskiego życia społecznego początku XXI wieku. Migracja zawsze jest procesem złożonym, angażującym nie tylko samych głównych aktorów, lecz także ich bliskich, kręgi towarzyskie czy – w końcu – wpływającym na funkcjonowanie całego społeczeństwa i jego instytucji. Jeśli przyjąć, że przez pierwszych pięć lat po unijnej akcesji za granicą pracowało około 4% Polaków, z czego niemal jedną trzecią (32,9%) stanowiły osoby w wieku 25–34 lat (Czapiński, Panek, 2009: 124–125) – łatwo sobie wyobrazić, jak wielkie znaczenie, wykraczające poza same kwestie ekonomiczne czy pracownicze, miało to zjawisko dla całokształtu życia społecznego w Polsce. Znajduje to również swój wyraz w szerokim i kompleksowym zbiorze prac nauko-

wych, poświęconych migracjom zagranicznym i ich różnym konsekwencjom (zob. np. *Raport o stanie*).

Wspomnieliśmy na wstępie o – umownie i upraszczająco nazwanej – „złotej dekadzie polskiej mobilności”, gdyż trudno nie odnieść wrażenia, że mniej więcej po okresie dziesięciu lat stawały się być coraz widoczniejszymi zjawiska, które – na różnych poziomach – obraz polskiego migrowania zaczęły nieco modyfikować. Ustabilizowaniu kierunków i strategii migracyjnych towarzyszyło stopniowe odkrywanie trudności, które mogą się łączyć z „emigracyjną lekkością” (Cekiera, 2014). Według przywołanych powyżej badań, największa część osób deklarujących w 2009 roku wyjazd za granicę na pytanie o planowany czas pobytu na emigracji odpowiadała: „to zależy” (Czapiński, Panek, 2009: 126). Strategia „intencjonalnej nieprzewidywalności” (Garapich, 2010) z różnych przyczyn była dla wielu atrakcyjna i racjonalna. Przynajmniej dla części migrantów zawierała ona jednak potencjalną pułapkę, związaną z trudnościami w budowaniu spójnej ścieżki życiowej i kształtowaniu życiowej biografii na bazie preferowanego świata wartości. Przedłużający się stan, który możemy określić mianem strategii „zobaczymy”, był dla niektórych dojmującym uczuciem, utrudniającym zadomowienie w daleko szerszym sensie niż tylko geograficzny. Kilka lat spędzonych na emigracji w takim trybie zwykle pozwalało na oszacowanie kompatybilności własnych osobowościowych cech z takim nieciągłym funkcjonowaniem.

Zmiany dotyczące polskich migrantów miały także charakter szerszy, wykraczający poza indywidualne zmagania z warunkami emigracyjnej egzystencji. Ich tyleż symbolicznym, co znaczącym przykładem może być brexit, w istotny sposób zmieniający charakter kluczowego kierunku polskich migracji w XXI wieku. Instytucjonalne przeobrażenia związane z nowymi regulacjami prawnymi nie są wszakże jedyną zmianą zachodzącą w środowiskach przebywania polskich migrantów. Jeszcze zanim 23 czerwca 2016 roku obywatele Wielkiej Brytanii zdecydowali o opuszczeniu Unii Europejskiej, klimat społeczny wokół migracji zaczął się w wielu państwach istotnie zmieniać. Nie tylko na Wyspach Brytyjskich imigranci – jak to niejednokrotnie już w przeszłości bywało – zaczęli stawać się użytecznym narzędziem do prowadzenia populistycznych kampanii, a niegdysiejsze „dywany gościnności” zaczęły się pruć wskutek politycznej instrumentalizacji zjawiska migracji.

Mierząc się z problematyką migracyjną należy nieustannie mieć na uwadze, że za wszelkimi liczbami i analitycznymi uogólnieniami stoją konkretne osoby z ich własnym, indywidualnym doświadczeniem. Taki był podstawowy punkt wyjścia badań, których wyniki referujemy w tej książce. Interesowały nas sposób doświadczenia migracji przez osoby, które wyjeżdżały w pierwszych latach po unijnej akcesji, a następnie wróciły do swoich rodzimych środowisk – jak również konsekwencje tego zjawiska dla migrantów. W prowadzonych w latach 2016–2018 wywiadach z reemigrantami z województwa śląskiego chcieliśmy poznać ich stosunek do okresu spędzonego na emigracji. Ciekawiło nas, w jaki sposób – po czasie – oceniają oni zarówno decyzję o wyjeździe, jak i o powrocie do kraju. Co reemigrantom dało (lub zabrało) mieszkanie poza granicami kraju? W jaki sposób

emigracja wpłynęła na ich życie rodzinne, zawodowe, postawy względem innych nacji czy postrzeganie własnej kultury? Zakres problemowy badań zakładał ich dużą tematyczną rozpiętość, wynikającą z metodologicznego imperatywu otwartości na sprawozdawaną przez badanych reemigrantów ich osobistą perspektywę.

Klasyk polskiej socjologii pisał kiedyś, że „z przyrodniczego stanowiska emigracja ludzi nie różni się od wędrówki ptaków, a z ekonomicznego – od cyrkulacji towarów” (Chałasiński, 1936: 496). Poza nimi istnieje jeszcze wymiar dla migracji zasadniczy – społeczny. Badania prowadzone wśród reemigrantów należą zwykle do takich naukowych eksploracji, które wyjątkowo dobitnie pokazują jego znaczenie. Z pewnością w takich warunkach, gdzie „przemiany zachodzące w transporcie, technologii i kulturze sprawiają, że ludzie za normalne uznają wybieganie myślami poza granice narodowe i ich częste przekraczanie, z wszelkiego rodzaju powodów” (Castel, Miller, 2011: 365), sama kategoria „powrotu” traci sporo ze swojej kategoryczności i jednoznaczności. Nie zmienia to jednak faktu, że w dalszym ciągu i na wielu wymiarach – „powrót jest wyzwaniem” (Slany, Ślusarczyk, 2010: 176).

Readaptacja – choć samo używanie tego pojęcia również budzi współcześnie zastrzeżenia – do „nowych warunków starego miejsca” nie jest sprawą łatwą, zwłaszcza jeśli pobyt za granicą trwał przez dłuższy czas. Przykłady nieoczywistych readaptacyjnych perturbacji możemy znaleźć w historii polskiej socjologii migracji. Ludwik Krzywicki, uznawany za jednego z jej protoplastów (Łodziński, 2012), w taki sposób analizował w okresie dwudziestolecia międzywojennego sytuację Polaków powracających z Francji: „reemigranci wdrożeni do wyższego poziomu potrzeb razili otoczenie, w którym się znaleźli, swoimi wymaganiami. Przyzwyczajeni do posiadania nieco większego mieszkania, do utrzymywania w izbie czystości, nawet do woskowania podłóg, do posiadania rowerów, do lepszego ubioru, do bardziej urozmaiconej strawy, do zaglądania do gazet, budzili ku sobie niechęć wśród sąsiadów, którzy traktowali ich nawyknięcia jako nadmierne zbytki” (Krzywicki, 1936: 3). Tego rodzaju transfery kulturowych wzorów, niejednokrotnie powiększające dystans między wracającymi a mieszkańcami miejsc powrotu, opisuje także w odniesieniu do okresu PRL-u inny autor: „Osoby przybyłe z Francji przywiozły stamtąd francuskie ubrania – zapewne te najlepsze i najnowsze, tych znoszonych nie zabierano do Polski. (...) Wiadomo skądinąd, jaką renomą cieszyła się francuska moda. Jeśli więc reemigranci pojawiali się na ulicach polskich miast, czuli na sobie spojrzenie przechodniów, bo nikt tu tak elegancko się wtedy nie ubierał. Poza tym przywykli oni niektóre części garderoby nosić jakby na sposób francuski” (Pelczyński, 2019: 285). Literackim dopełnieniem powyższych anegdotycznych spostrzeżeń mogą być opisanie przez Milana Kunderę w powieści *Niewiedza* perypetie Ireny, powracającej z Francji do Czech, która mimo podejmowanych wysiłków nie potrafi po latach znaleźć wspólnej płaszczyzny komunikacyjnej z dawnymi przyjaciółkami. Uwidacznia się to nawet w zamawianiu trunków na spotkanie „po latach” – drogie wino serwowane przez Irenę tylko wzmacnia dystans między nią a jej niegdysiejszymi koleżankami, hołdującymi kulturze piwnej (Kundera, 2003).

Powyższe problemy związane z procesami readaptacji dotyczą zaledwie wąskiego fragmentu całości wyzwania, którym okazują się powrót i readaptacja. W sytuacji, kiedy „tożsamość jednostki staje się przedsięwzięciem refleksyjnym”, a życie codzienne składa się z „dialektycznego współoddziaływania globalności i lokalności” (Giddens, 2002: 8), kształtowanie własnej biografii i rekonstrukcja najbliższego świata społecznego stają się kwestiami zahaczającymi o najbardziej fundamentalne zagadnienia tożsamościowe. Nieprzypadkowo w ostatnich latach rozwijają się badania nad „powrotnym szokiem kulturowym” (Grzymała-Moszczyńska, 2014). Właściwe przygotowanie do powrotu staje się co najmniej tak samo ważne, jak dobre zaplanowanie wyjazdu na emigrację.

Oddajmy raz jeszcze głos literaturze pięknej, która niejednokrotnie lepiej od dyskursywnych nauk – a z pewnością plastyczniej – pozwala uchwycić nieoczywiste konteksty ludzkiego doświadczenia. W jednym z tekstów zawartych w zbiorze *Różowy kawaler* Bohumil Hrabal powrót z emigracji referuje w następujący sposób: „Jak cicho i na palcach wrócił z emigracji Jarda Hutka, wrócił na ulicę Neklanovą, wstąpił nieśmiało do gospody, a tam przy stole siedzieli sąsiedzi i grali w karty tak samo, jak grali przed laty, kiedy Jarda wyjeżdżał do Holandii... (...). Jak cicho wrócił na plac Dymitra pewien mieszkaniec Holešovic po dwudziestu latach emigracji... wszedł do fryzjera, przywitał się cicho, a stary fryzjer mówi... Będzie tak jak zwykle, prawda?... kanadyjski trawnik, no nie?” (Hrabal, 2005: 21). Fragment ten zdaje się być dobrą projekcją iluzji powrotu, tego niebezpiecznego złudzenia, że „będzie jak dawniej”, z którym wraca po latach pobytu za granicą część reemigrantów. Takie oczekiwania niejednokrotnie bardzo boleśnie weryfikuje rzeczywistość.

Procedury readaptacji, znaczenia przypisywane pobytowi za granicą, ale i jego konsekwencje dla rozwoju osobistego i zawodowego badaliśmy w ramach współautorskiego projektu badawczego, którego efekty sprawozdajemy w niniejszej książce. Rozpoczyna się ona syntetycznym przeglądem teorii migracyjnych – od ich klasycznych wersji aż po współczesne ujęcia. Zasadniczym kluczem ich wyboru była potencjalna aplikacja do analiz polskich procesów migracyjnych po 2004 roku. Na wstępie omówiono także kategorię migracji powrotnych – obszaru badawczego stale się powiększającego i budzącego coraz większe zainteresowanie, lecz wciąż zdecydowanie niedoreprezentowanego, względem wagi problematyki i częstotliwości analiz innych aspektów zjawisk migracyjnych. W rozdziale wprowadzającym znalazły się też krótkie omówienie specyfiki poakcesyjnych migracji z Polski oraz przegląd – formułowanych przez badaczy – typologii emigrantów. W drugim rozdziale zaprezentowano dotychczasowe badania nad polskimi reemigrantami. Mimo sygnalizowanego relatywnie mniej obfitego korpusu takich eksploracji jest to literatura nader ciekawa i poznawczo wartościowa. Scharakteryzowano w tym miejscu także lokalne konteksty zjawisk migracyjnych, szczególnie baczną uwagę kierując w stronę analiz obejmujących swoim zasięgiem obszar województwa śląskiego.

Po nakreśleniu teoretycznych ram książki i omówieniu szerszego analitycznego kontekstu, w którym mieści się niniejsza publikacja, w trzecim rozdziale przedstawiono metodologię projektu badawczego – wraz z uzasadnieniem doboru próby

i wyboru województwa śląskiego jako terenu prowadzonych eksploracji. Zarysowano także podstawowy paradygmat badawczy, którym jest podejście rozumiejące w socjologii – próba jakościowej analizy zjawisk społecznych poprzez identyfikację doświadczenia, sprawozdawanego przez samych aktorów społecznych. W części metodologicznej określono również limitacje wiążące się z przyjętym przez nas badawczym instrumentarium.

Banalna – by nie rzec: wyświechtana – sentencja „podróże kształcą” stała się w kolejnym rozdziale punktem wyjścia sformułowania zmodyfikowanej, rozszerzonej wersji „emigracyjnych lekcji”. W tej części książki podjęto próbę identyfikacji podstawowych obszarów edukacyjno-poznawczych korzyści sygnalizowanych przez reemigrantów wynikających z pobytu w innym środowisku społecznym. Przekonanie o rozwojowych skutkach ludzkiej mobilności ma charakter trwały, wszakże ich konkretne emanacje różnią się w zależności od epoki i problemów dla niej charakterystycznych.

Rozdział następny poświęcono kwestii – z punktu widzenia poakcesyjnych migracji – absolutnie fundamentalnej: pracy. Omówiono w nim zarówno stosunek reemigrantów do pracy zawodowej, miejsce nadawane pracy wśród innych wartości, jak i rozumienie sukcesu zawodowego. Na podstawie przeprowadzonych wywiadów przyjrzelśmy się całej zawodowej trajektorii życiowej badanych – przeanalizowaliśmy sytuację zawodową migrantów przed wyjazdem, podczas emigracji oraz już po powrocie do Polski. W nawiązaniu do postrzegania funkcji pracy scharakteryzowano w tej części także motywacje wyjazdowe respondentów. Nawet jeśli decydującą rolę odgrywały przyczyny ekonomiczne, decyzje o wyjeździe zwykle podejmowano w ramach dyskusji z rodziną i najbliższymi. W tym aspekcie uwidacznia się jedna z funkcji sieci migracyjnych – pojęcia mającego niebagatelne znaczenie dla całości kontekstu migracji poszczególnych jednostek. Tej problematyce, połączonej z zagadnieniami kapitału społecznego i kapitału migracyjnego, poświęcono rozdział szósty.

Emigracja z Polski do państw zachodnich zwykle łączy się także z przeprowadzką do społeczności cechującej się większą kulturą różnorodnością. Dla wielu migrantów to ważne doświadczenie, nierzadko pierwsza sposobność do bliskich, codziennych kontaktów z przedstawicielami innych kultur czy z wyznawcami odmiennych religii. W prowadzonych wywiadach reemigranci w różnorodny sposób przywoływali to zjawisko. Skrajnie odmienne wnioski wyciągali także z funkcjonowania w wielokulturowych społecznościach – na przykład w kontekście negatywnego lub pozytywnego stosunku do otwierania Polski na uchodźców i imigrantów. Ten aspekt wyników naszych badań referujemy w rozdziale siódmym.

Mieszkanie na obczyźnie, funkcjonowanie w wielokulturowym środowisku, praca w międzynarodowym zespole i cały konglomerat wyzwań łączących się z emigracją stanowi dla wielu osób niezwykle istotną zaprawę, wzmacniającą poczucie własnej wartości i przekonanie o posiadanych kompetencjach. W rozdziale ósmym opisujemy poczucie sprawstwa i decyzyjności badanych reemigrantów. Wyraża się ono nie tylko w rosnącej pewności siebie, lecz także w płynącym

z „treningu emigracyjnego” przeświadczeniu, co naprawdę w życiu jest ważne, w jaki sposób należy do tego dążyć, a także – jakie kroki przedsięwziąć, aby przestrzegać samego siebie „jako ośrodek działania, jako biuro planistyczne własnej biografii, własnych umiejętności, orientacji, kierunków partnerskich itd.” (Beck, 2004: 203).

Kontekstom i uwarunkowaniom niełatwego procesu readaptacji poświęcono rozdział dziewiąty. Przedstawiamy w nim sygnalizowane przez reemigrantów zakresy deficytów i braków odczuwanych po powrocie. Kryterium doboru respondentów do badań, zawierające także konieczność minimum rocznego pobytu w Polsce po powrocie z emigracji, pozwoliło wyselekcjonować osoby, które już z pewnym dystansem mogły poddać refleksji różnice w funkcjonowaniu społeczeństw *tam* i *tu*. W tej części książki poddano interpretacji także sposób referowania w prowadzonych wywiadach zmian, dostrzeżonych i relacjonowanych przez respondentów po powrocie do Polski.

Zwieńczeniem książki jest podsumowujący całość rozdział, w którym wychodzimy od dokonywanej przez reemigrantów autoanalizy doświadczenia emigracyjnego, aby przeprowadzić syntezę osiągniętych i zreferowanych rezultatów badania. Przywołano i zestawiono w nim także typologie migrantów, formułowane w kolejnych rozdziałach z uwzględnieniem poszczególnych aspektów emigracyjnego doświadczenia.

Henry David Thoreau, wybitny amerykański myśliciel, pisał niegdyś: „Do domu powinniśmy wracać z dalekich stron, po przeżyciu przygód i pokonaniu niebezpieczeństw, po zrobieniu codziennie nowych odkryć – powinniśmy wracać z nowymi doświadczeniami i właściwościami” (Thoreau, 1999: 224). Wiele zebranych przez nas historii reemigrantów wpisuje się w ten nieco romantyczny, choć zapewne zgodny z różnymi współczesnymi przynagleniami do „proaktywności” program. Nawet jeśli ocena pobytu za granicą nie okazuje się jednoznacznie pozytywna, liczni badani podkreślali, jak cennym i wzbogacającym doświadczeniem stała się emigracja. Wdzięczni naszym respondentom za poświęcony czas, a nade wszystko – za podzielenie się swoimi intymnymi biograficznymi opowieściami, staraliśmy się, na miarę posiadanych kompetencji, rzetelnie poddać je socjologicznej analizie. Świadomi jesteśmy ograniczeń związanych z zakresem naszych badań i niemożnością ich szerszego uogólnienia. Jednak podczas pisania tej publikacji motywowało nas przekonanie, że rezultaty naszych eksploracji mogą być interesującym przyczynkiem do prowadzonych badań nad fenomenem polskich migracji (i reemigracji) poakcesyjnych. Zapraszając do lektury książki, chcemy podziękować wszystkim, którzy w jakimkolwiek stopniu byli zaangażowani w realizację badań – zwłaszcza osobom, które pomagały nam w przeprowadzeniu wywiadów. Chcemy wierzyć, że Państwa i nasza praca, podobnie jak okazana przez respondentów przychyłość, nie poszły na marne.

Emigracja jako doświadczenie Studium na przykładzie migrantów powrotnych do województwa śląskiego

Streszczenie

Kilkanaście lat po wstąpieniu Polski w szereg UE i możliwości korzystania ze swobody przepływu siły roboczej, migracje międzynarodowe przestały być traktowane w kategoriach zdumiewającego fenomenu, stając się raczej zwyczajnym społecznym zjawiskiem, z różnym nasileniem występującym w określonym czasie i wśród poszczególnych kategorii osób. Konsekwencją tych zjawisk jest także rozwój badań migracyjnych. Wśród wielu perspektyw badawczych, niepoślednie miejsce zajmuje kwestia migracji powrotnych i konsekwencji pobytu za granicą dla jednostek i społeczności wysyłającej. Eksploracje w tym obszarze – należy podkreślić – stanowią ciągle relatywnie niewielki odsetek związanych z mobilnością analiz.

Książka niniejsza jest pokłosiem projektu badawczego, prowadzonego wśród reemigrantów, którzy wyemigrowali z Polski po rozszerzeniu UE, a następnie zdecydowali się na powrót na teren województwa śląskiego. W ramach przyjętego paradygmatu socjologii rozumiejącej, wychodzącej od sprawozdawanego bezpośrednio przez samych aktorów życia społecznego doświadczenia, podstawowym materiałem analitycznym były wywiady pogłębione prowadzone z reemigrantami. Projektując zakres badań autorzy wyszli z założenia, że migracja jest nie tylko jedną z dostępnych życiowych opcji, lecz nade wszystko procesem mającym wielorakie przyczyny i skutki, dotyczącym rozmaitych obszarów życia społecznego i biografii poszczególnych jednostek. Interesujące wydało się zatem to wszystko, co mieści się w kategorii „doświadczenia emigracji” – czyli całe spektrum potencjalnych przeobrażeń, które przynieść może ze sobą pobyt poza rodzimym środowiskiem i spotkanie z innymi regułami kulturowo-społecznymi. Podczas realizacji projektu badawczego starano się pamiętać, że zakres migracyjnych motywacji, procedur funkcjonowania na emigracji oraz reguł readaptacji po powrocie i odczuwanych skutków migracji jest niemal niewyczerpany. Wynikała z tego silna metodologiczna wskazówka, polegająca na chęci poznania całego spektrum problemowego, które łączyć się może z pobylem na emigracji i powrotem do kraju pochodzenia.

Głównym celem badawczym była identyfikacja doświadczenia pobytu na emigracji w subiektywnym rozumieniu reemigrantów. Postanowiono sprawdzić, w jaki sposób reemigranci postrzegają czas spędzony na emigracji, poznać stosowane przez nich procedury adaptacyjne (do społeczności kraju przyjmującego) i readaptacyjne (do miejsca powrotu). W kręgu badawczych zainteresowań znalazły się także subiektywnie rozumiane korzyści i straty, łączące się z wyjazdem na emigrację, również w aspekcie rozwoju zawodowego czy rodzinnych relacji. Ważnym pytaniem badawczym była także kwestia funkcjonowania respondentów w wielokulturowym społeczeństwie i ich ocena tego doświadczenia. Zakres problemowy badań zakładał ich dużą tematyczną rozpiętość, wynikającą z metodologicznego imperatywu otwartości na relacjonowaną przez badanych reemigrantów ich osobistą perspektywę.

Publikacja rozpoczyna się syntetycznym przeglądem teorii migracyjnych – od klasycznych wersji, aż po współczesne ujęcia. Zasadniczym kluczem ich wyboru była potencjalna aplikacja do analiz polskich procesów migracyjnych po 2004 roku. Omówiona na wstępie została także kategoria migracji powrotnych oraz specyfika poakcesyjnych migracji z Polski. W drugim rozdziale zaprezentowane zostały dotychczasowe badania nad polskimi reemigrantami. Scharakteryzowane zostały w tym miejscu także lokalne konteksty zjawisk migracyjnych – szczególną uwagę skierowano w stronę analiz obejmujących obszar województwa śląskiego.

Po nakreśleniu teoretycznych ram książki i omówieniu jej szerszego analitycznego kontekstu, w trzecim rozdziale przedstawiona została metodologia projektu badawczego. Zarysowany został ich podstawowy paradygmat, którym jest podejście rozumiejące – próba jakościowej analizy zjawisk społecznych poprzez identyfikację doświadczenia, relacjonowanego przez społecznych aktorów. W części metodologicznej określone zostały także wiążące się z przyjętym badawczym instrumen-

tarium limitację. Podczas projektowania badań przyjęto perspektywę charakterystyczną dla teorii ugruntowanej, która mniejsze znaczenie przykłada do formułowania hipotez badawczych, sugerując otwartą i elastyczną postawę eksploracyjną, wyczuloną na pojawiające się podczas badań różnorodne aspekty analizowanej problematyki. Na potrzeby wywiadów, które prowadzone były w latach 2016-2018, przyjęto kilka zasadniczych kryteriów doboru respondentów. Należały do nich: wyjazd na emigrację do kraju UE po 2004 roku; minimum roczny pobyt na emigracji; minimum roczny okres od czasu powrotu do Polski; wiek mieszczący się w przedziale 20–65 lat oraz powrót z emigracji na teren woj. śląskiego.

W oparciu o wypowiedzi reemigrantów w rozdziale czwartym sformułowany został zestaw „emigracyjnych lekcji”: podjęta została próba identyfikacji podstawowych obszarów edukacyjno-poznawczych korzyści, wynikających z pobytu w innym środowisku społecznym. Przekonanie o rozwojowych skutkach ludzkiej mobilności ma charakter trwały, wszakże ich konkretne emanacje różnią się w zależności od epoki i charakterystycznych dla niej problemów.

Rozdział następny poświęcony jest kwestii – z punktu widzenia poakcesyjnych migracji – fundamentalnej: pracy. Omówiony w nim został zarówno stosunek reemigrantów do pracy zawodowej, przydawane pracy miejsce wśród innych wartości, jak i rozumienie sukcesu zawodowego. W nawiązaniu do postrzegania funkcji pracy, w tej części scharakteryzowane zostały także motywacje wyjazdowe respondentów. Nawet jeśli decydującą rolę odgrywały przyczyny ekonomiczne, decyzje o wyjeździe zwykle podejmowane były w ramach dyskusji z najbliższymi. W aspekcie tym uwidacznia się jedna z funkcji sieci migracyjnych, które mają niebagatelne znaczenie dla całości kontekstu migracji poszczególnych jednostek. Tej problematyce, połączonej z zagadnieniami kapitału społecznego i kapitału migracyjnego poświęcony został rozdział szósty.

Emigracja z Polski do państw zachodnich zwykle łączy się także z przeprowadzką do społeczności cechującej się większą kulturową różnorodnością. Dla wielu migrantów to ważne doświadczenie, nierzadko pierwsza sposobność do bliskich, codziennych kontaktów z przedstawicielami innych kultur czy wyznawcami odmiennych religii. W prowadzonych wywiadach reemigranci w różnorodny sposób przywoływali to zjawisko. Skrajnie odmienne wyciągali także z funkcjonowania w wielokulturowych społecznościach wnioski – na przykład w kontekście negatywnego lub pozytywnego stosunku do otwierania Polski na uchodźców i imigrantów. Ten aspekt wyników naszych badań referujemy w siódmym rozdziale.

Mieszkanie na obczyźnie, funkcjonowanie w wielokulturowym środowisku, praca w międzynarodowym zespole i cały konglomerat łączących się z emigracją wyzwani dla wielu osób stanowi niezwykle istotną zaprawę, wzmacniającą poczucie własnej wartości i przekonanie o posiadanych kompetencjach. W rozdziale ósmym książki opisano poczucie sprawstwa i decyzyjności reemigrantów.

Kontekstem i uwarunkowaniem niełatwego procesu readaptacji poświęcony został rozdział dziewiąty. Przedstawiono w nim sygnalizowane przez reemigrantów zakresy odczuwanych po powrocie deficytów i braków. W tej części książki poddany interpretacji został także sposób referowania w prowadzonych wywiadach zmian, dostrzeżonych i relacjonowanych przez respondentów po powrocie do Polski.

Zwieńczeniem książki jest rozdział, w którym wychodząc od dokonywanej przez reemigrantów autoanalizy ich doświadczenia emigracyjnego, dokonana została synteza osiągniętych i zreferowanych rezultatów badania. Przywołane i zestawione zostały w nim także typologie migrantów, które w kolejnych rozdziałach publikacji były formułowane, w oparciu o poszczególne aspekty emigracyjnego doświadczenia.

Rafał Cekiera, Justyna Kijonka, Monika Żak

Emigration as an experience A study on the example of return migrants to the Silesian province

Summary

A dozen or so years after Poland joined the EU and was able to benefit from the free movement of labor, international migration has ceased to be perceived as an astonishing phenomenon, becoming rather an ordinary social phenomenon, with varying intensity occurring at different times and among different groups of people. The consequence of these phenomena is also the development of migration research. Among many research perspectives, the issue of return migration and the consequences of staying abroad for individuals as well as the sending community takes a prominent place. Moreover, it should be emphasized at this point that studies in this area still constitute a relatively small percentage of analyses related to mobility.

This monograph constitutes the result of a research project conducted among re-emigrants who emigrated from Poland after the EU expansion, and then decided to return to the Silesian Voivodeship. Within the adopted paradigm of interpretive sociology, which bases its methodology on direct reporting of the social experience by the actors themselves, in-depth interviews conducted with re-emigrants have comprised the basic analytical material. In designing the scope of research, the authors have assumed that migration is not only one of the available life choices, but above all a process with multiple causes and consequences. Moreover, it affects various areas of social and individual life. Therefore, what seemed to be of interest to the scope of the research has been everything that falls under the category of “emigration experience” – that is, the whole spectrum of potential transformations that can be brought about by staying outside one’s native environment and encountering different cultural and social rules. During the implementation of the research project, an attempt was made to remember that the range of migratory motivations, the procedures of functioning while living abroad, the rules of readaptation after returning and the effects of migration are almost inexhaustible. This has resulted in the emergence of a strong methodological clue, consisting in the desire to uncover the entire spectrum of problems that may be connected with living abroad and returning to the country of origin.

The main research goal has been to identify the experience of living in emigration in the subjective understanding of the re-emigrants. The aim has been to study how re-emigrants perceive the time spent in emigration, to learn about their adaptation procedures (to the community of the host country) and readaptation procedures (to the place of return). The research has also focused on subjectively perceived benefits and losses connected with emigration, also in terms of professional development or family relationships. Another important research question has been the issue of the respondents’ functioning in a multicultural society and their assessment of this experience. The scope of the research assumed a wide thematic range in general, due to the methodological imperative of being open to the personal perspective reported by the interviewed re-emigrants.

The volume begins with a synthetic review of migration theories – from classical theories to contemporary approaches. The key to their selection has been their potential applicability to the analysis of Polish migration processes after 2004. Chapter One also discusses the category of return migration and the specificity of post-accession migrations from Poland. Chapter Two presents previous research on Polish re-emigrants, as well as the local contexts of migration, with particular attention being directed to the analyses encompassing the area of the Silesian Voivodeship.

After outlining the theoretical framework of the book and discussing its broader analytical context, Chapter Three presents the methodology of the research project. The interpretive approach is outlined as the basic paradigm of the study – an attempt at a qualitative analysis of social phenomena through the identification of experience reported by social actors. In the methodological part, the limitations of the adopted research instruments have also been defined. In designing the research, the perspective characteristic of grounded theory has been adopted, which attaches less importance to the formulation of research hypotheses. Instead, it suggests an open and flexible exploratory attitude,

sensitive to various aspects of the analyzed problematic that appear during the research. For the purpose of the interviews, conducted between 2016-2018, several essential criteria were adopted for the selection of respondents. These included: emigration to an EU country after 2004; a minimum of a one-year stay in emigration; a minimum of a one-year period since returning to Poland; age falling within the range of 20-65 years; and return from emigration to the Silesian Voivodeship.

Based on the re-emigrants' statements, a set of "emigration lessons" has been formulated in Chapter Four. An attempt has been made to identify the basic educational and cognitive areas of benefits resulting from staying in a different social environment. The conviction of the developmental effects of human mobility is enduring; however, their specific manifestations vary depending on the era and its characteristic problems.

The next chapter is devoted to basic labor in post-accession migration. It discusses both the attitude of re-emigrants to labor and the place given to labor among other values, as well as the understanding of professional success. In relation to the perception of the function of labor, this section also characterizes the motivations of the respondents for leaving their home country. Even if economic reasons played a decisive role, the decisions to leave were usually made in discussions with loved ones. This aspect reveals one of the functions of migration networks, which are of considerable importance for the overall context of individual migration. This issue, which is connected with social capital and migration capital, is discussed in Chapter Six.

Emigration from Poland to Western countries is usually combined with a move to a community characterized by greater cultural diversity. For many migrants this is an important experience. It is often the first opportunity for close, everyday contact with representatives of other cultures or religions. In their interviews, re-emigrants referred to this phenomenon in various ways. They also drew extremely disparate conclusions regarding functioning in multicultural communities – for example, in the context of negative or positive attitudes to opening Poland to refugees and immigrants. We refer to this aspect of our research results in Chapter Seven.

Living abroad, functioning in a multicultural environment, working in an international team, and the whole conglomerate of challenges that emigration brings constitutes for many people an extremely important factor in strengthening their self-esteem and belief in their competence. Chapter Eight of the book describes this precise sense of empowerment and decision-making of re-emigrants.

Chapter Nine is devoted to the contexts and conditions of the difficult process of readaptation. It presents the range of deficits and shortcomings perceived by the re-emigrants after their return. This part of the monograph is also devoted to an interpretation of the way of referring to the changes noticed and reported by the respondents after their return to Poland.

The volume concludes with a chapter which synthesizes the achieved and reported research results, beginning with the self-analysis of the emigration experience made by the re-emigrants. Moreover, the chapter also reintroduces and compares the typologies of migrants, formulated in the preceding chapters of the publication based on particular aspects of the emigration experience.

Redaktor
Studio Editio

Projekt okładki
Anna Krasnodębska-Okreglicka

Redakcja techniczna
Małgorzata Pleśniar

Korekta
Lidia Szumigala

Łamanie
Andrzej Grzegorzczak – Hironde

Redaktor inicjujący
Michał Kompała

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.05.2023
Copyright © 2022 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.06.2023 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0003-3649-6645>

 <https://orcid.org/0000-0002-7301-2876>

 <https://orcid.org/0000-0002-3472-1864>

Emigracja jako doświadczenie : studium
na przykładzie migrantów powrotnych do województwa
śląskiego / Rafał Cekiera, Justyna Kijonka, Monika
Żak. Wydanie I. – Katowice : Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego, 2022

<https://doi.org/10.31261/PN.4100>

ISBN 978-83-226-4155-2

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-4156-9

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7–9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Arkuszy drukarskich: 15,5. Arkuszy wydawniczych: 21,0. Publikację wydrukowano na papierze offsetowym 90g, PN 4100. Cena 34,90 zł (w tym VAT).